

ДРУШТВЕНА СВОЈИНА И ПРАВО СВОЈИНЕ

Да би се са правног гледишта осветлио карактер друштвене својине, потребно је претходно објаснити извесне односе, појмове и категорије које су се у дискусији код нас по горњем питању поставили, а који нису били у потпуности разјашњени. То су појмови присвајања, својине у економском смислу — својине као економско-друштвеног односа и својине као правне категорије.

1. Правни аспекти капиталистичке својине

Полазећи од Маркса, наши су писци правилно повукли разлику између својине као економско-друштвеног односа, као односа производње, као облика материјалног присвајања економских добара које је постојало и постојаће стално као услов егзистенције друштвене заједнице као такве, и правног изражавања својине, својине као правне институције. Међутим, то разликовање није потпуно јасно изведено, тако да је у дискусији појам „својине у економском смислу“ добио смисао реализовања вредности објекта присвајања — економског добра (1) путем употребе несвојинских правнотехничких инструмената. Ово питање захтева подробнију анализу, с обзиром на његову важност за проблем о коме ћемо расправљати.

Економска и правна својина. — Почећемо са анализом капиталистичке својине. Са економско-друштвеног гледишта, капиталистичка својина претставља такав производни однос у коме капиталистичка класа поседује монопол на средствима за производњу и следствено монопол присвајања туђег неплаћеног рада — вишка вредности. Суштина односа производње капиталистичког друштва се управо састоји у томе монополу — индивидуалном присвајању производа друштвеног рада. На тој основи је настала и изградила се правна организација капиталистичке својине.

Основни институт у тој правној организацији је институт права својине. Према правној теорији, право својине је право у принципу неограниченог располагања (укључујући као основну правну карактеристику „*abusus*“ тј. потрошњу ствари, њено материјално уништење — трансформирање њене супстанције (2) са стварју од стране овлашћеног лица — носиоца тог права. Овакво „право својине“ преузели су правни системи капиталистичких земаља из римског права зато што је оно у суштини изражавало односе капиталистичког друштва као друштва робних произвођача, зато што је постојање таквог права код индустриског капиталисте био нужан

(1) Др. А. Гамс: О кодификацији имовинског права, „Анали Правног факултета у Београду“, окт.—дец. 1954, стр. 392.

(2) Planiol—Ripert: Traité pratique de Droit civil français, t. III, Paris, 1926, стр. 220.

предуслов развоја процеса капиталистичке производње и репродукције. Али капиталистичка својина не изражава се само у институту „права својине“ иако се она у крајњој линији, посматрајући је са правног гледишта, своди на њега. Постоје и други правни институти у којима се правно изражавају економски односи који се у крилу капиталистичког друштва стварају. Скуп свих тих правних института, узевши их у целини, претставља оно што називамо правном организацијом или правним режимом капиталистичке својине.

Право својине на средствима за производњу у капитализму претставља — ако га посматрамо са његове економске, суштинске стране — право на присвајање производа туђег неплаћеног рада — вишка вредности. Али познато је да у развијеном капиталистичком друштву индустриски, активни капиталиста такво право има, под извесним условима, само формално. Индустриски капиталиста, истинна, стиче право својине на производима производње и на њиховом реализованом новчаном еквиваленту, али ће он бити обавезан, уколико не ради својим сопственим капиталом, да један део вишка вредности преда у руке власнику позајмљеног капитала који је, предујмљујући новац индустриском капиталисти, правно „изгубио“ својину на предујмљеном капиталу, али је економски није изгубио јер му правни поредак обезбеђује право на камату — право да присвоји одређени део вишка вредности и право на повраћај главнице. Према томе, право својине индустриског капиталисте на средствима за производњу не изражава у таквом случају адекватно економски однос који му служи као супстратум, иако је право својине индустриског капиталисте са формалноправног гледишта остало неокрњено: носилац таквог „интегралног“ права својине правно ће бити овлашћен да „убира плодове“, али обавеза да плати интерес на предујмљени капитал бившим правним власницима тог капитала, а сада његовим повериоцима, може учинити да његово право својине остане, са економског гледишта „голо право“ (иако није „осакаћено“ никаквим стварним правима, те је, са правног гледишта, потпуно, неокрњено). Овај несклад између „права својине“ у капитализму и економског односа који би то право требало да одрази, ова неподударност „правног“ и „економског“, права својине на средствима за производњу активног капиталисте и економског дејства правних односа створених између њега и власника позајмљеног капитала, одавно су запажени и бржљиво анализирани у правној теорији од стране Карла Ренера. Он је ту супротност терминолошки изразио појмом економске својине (присвајање вишка вредности од стране „невласника“ средстава за производњу) и правне својине (чији је носилац формални власник средстава за производњу који правно присваја вишак вредности (3). Међутим, та „економска својина“ је

(3) Karl Renner: Die Rechtsinstitute des Privatrechts, Tübingen, 1929, стр. 104, и даље (Ekononisches und juristisches Eigentum).

правно санкционисана, истина не у „праву својине“ на телесној ствари (средству производње и производима) него у правима (овлашћењима) повериоца.

Ова појава не долази до изражаја само у случају кад индустријски капиталиста ради са туђим (узајмљеним) капиталом; она је чак много изразитија код установе акционарских друштава. Такво друштво као правно лице је „правни власник“ производних средстава. Такво правно лице употребљава, ужива и располаже стварима које се налазе у његовој својини. Оно у правном промету иступа и закључује уговоре „у своје име“ и „за свој рачун“. Са гледишта права, лица, са чијим је капиталом друштво основано и послује, јесу само власници акција или обвезница које им гарантују присвајање вишка вредности. Оно што власник позајмљеног капитала постиже путем реализовања свог права на камату и на повраћај главнице, власници акција једног акционарског друштва постижу путем реализовања права на дивиденду и других акционарских права, укључујући право на деобу чисте имовине у случају његове ликвидације и престанка. Преко ових правних инструмената буржоаско право штити и обезбеђује присвајање вишка вредности економских власника капитала на којима „право својине“ имају друга физичка или правна лица.

Испреплетаност односа која се ствара, у ери финансиског капитала, у самој класи власника средстава за производњу морала је доћи до изражаја и у грађанском праву путем примене извесних правних института којим ће се, у датим условима, најефикасније заштити права и интереса економских власника капитала. Ти институти су се показали нарочито нужни за обезбеђење „економске својине“ у случајевима кад би применом традиционалних института било тешко или чак немогуће заштитити интересе економског власника кад је у случају спора потребно доказати своје власничко право на телесним стварима, кад је потребно заштитити „власничка права и интересе“ напр. у случају тражења накнаде због национализације итд. То су институти англосаксонског (северно-америчког) права: „legal ownership“ (правна — законска својина) и „beneficial ownership“ (економска — прикривена својина). У правном промету „legal owner“ иступа као истински власник ствари: правно њему припадају сва власничка овлашћења све до материјалног уништења ствари — трансформирања њене супстанције; „beneficial owner“ би био лице за чији рачун правни власник обавља све правне радње у вези са ствари; он присваја плодове ствари по основу уговорног, али и стварног — власничког права. Формално, у правном промету он нема никаквих власничких овлашћења на ствари, али ће му власничко право бити признато, ако буде постојала опасност да буде изгубљено. Тада ће доћи до усклађивања односа „правног“ и „економског“ па макар и по цену разоткривања реалних капиталистичких својинских односа који се иначе тако бри-

жљиво прикривају. С гледишта правне теорије — за ствар о којој расправљамо — ово питање има несумњив интерес па ћемо због тога изнети један случај из савремене међународноправне праксе ради илустрације како се поменути правни институти примењују и до каквих правних ситуација и последица доводе. Случај који ћемо изнети је узет из праксе комисије САД за потраживања у иностранству (Foreign Claims Commission of the United States) у примени југословенско-америчког споразума о обештећењу америчке национализоване имовине у Југославији који је закључен 19 јула 1948. Ево тог случаја (4): Амерички држављанин С. А. поднео је Комисији САД за потраживања у иностранству захтев за обештећење својих „власничких права и интереса“ које је имао у два предратна југословенска акционарска друштва, Одол Компанија д.д. Београд и Хрватска Одол Компанија д.д. Загреб, и у комплексу некретнина у месту Црна Бара. Наше власти су целокупну имовину „Одола“ као и некретнине у Црној Бари конфисковале на основу Закона о конфискации непријатељске имовине од 12 фебруара 1945 зато што је било утврђено да су акције „Одола“ биле у целини власништво разних лица немачке народности а некретнине у Црној Бари власништво неког П. З., немачког грађанина. Нигде није било ни трага, а као што ћемо видети није ни могло бити, о ма каквим власничким уделима подносиоца оштетног захтева С. А. Међутим, Комисија САД за потраживања у иностранству донела је закључак да је потраживалац имао „власничка права и интересе“ на преузетој имовини по следећем основу: С. А. је био једини „beneficial owner“ (то је постао путем разних тајних тзв. „cloaking“-аранжмана) целокупног пакета акција немачког акционарског друштва „Kohlensäureindustrie A. G.“ из Диселдорфа. То немачко акционарско друштво је било, са своје стране, власник 87% акција једног другог немачког акционарског друштва — „Lingnenwerke A. G. Berlin“. Ово последње друштво, пак, је било 100% власник (beneficial owner) двају југословенских предузећа „Одола“ чије су акције — као „legal owners“ држала разна друга лица која су деловала као поузданици („trustee“) за „Lingnenwerke A. G. Berlin“. Што се тиче некретнина у Црној Бари, установљено је да је „beneficial owner“ тих некретнина био „Одол“ А. Д. Београд пошто је између „правног власника“ П. З.-а и „Одола“ постојао споразум, према коме је П. З. у својству „trustee“ купио у своје властито име и као власник био уписан у земљишне књиге, а за рачун „Одола“ и са његовим новцем, некретнине у Црној Бари. На основу оваквог чињеничног и правног стања Комисија САД је закључила да су горњи имовински објекти били, како се то у њеним одлукама каже, у индиректном власништву потражиоца С. А. и одобрила му накнаду за његова власничка права и интересе.

(4) Foreign Claims Settlement Commission of the United States, Washington — у извршењу југословенско-америчког споразума од 19 јула 1948 и The International Claims Settlement Act of 1949 (одлука бр. 536 од 26 новембра 1954 [proposed] одн. 30 децембра 1954 [final]).

Теорија „beneficial“ и „legal“ својине северноамеричког грађанског права претставља признање чињенице да се власником сматра лице које из индивидуално одређених економских објеката присваја реализовани вишак вредности без обзира што он то присвајање у економском процесу не остварује на основу свог „права својине“ на том економском објекту већ путем других правних инструмената. Али за разлику од претходно испитиваних случајева „економске својине“ која се правно испољава у облигационоправном односу — праву повериоца да присвоји део вишка вредности у сразмери са величином предујмљеног капитала, у случају „beneficial ownership“-а реч је о економском власништву стварноправног карактера, о најјачем стварном праву носиоца тог власништва, у његовом искључивом праву на новчани еквивалент економског добра, са кога је он, иако се у правном промету није појављивао као његов правни власник, присвајао реализовани вишак вредности.

Потребно је приметити да прикривеном власнику (све док је такав) правно не припада ниједно од овлашћења која правни системи признају као атрибуте права својине (5). Ствар се налази у правном поседу лица које не стоји ниукаквом правном односу са прикривеним власником; прикривени власник правно не ужива ствар (као што је случај напр. са узифруктуаром) јер то овлашћење правно припада другом лицу, формалном носиоцу права својине; формални носилац права располагања је правни власник који, да поновимо, не стоји ни у каквом правном односу са прикривеним власником. Власничка права прикривеног власника огледају се у чињеници да у његове руке приспева, често пута преко читавог низа степенстих „права својине“ других физичких и правних лица на различитим индивидуално одређеним стварима, у процесу производње реализовани вишак вредности. На тај начин право „убирања плодова“ припада формалним носиоцима права својине, а носилац стварног (у неправно-техничком смислу) права присвајања је прикривени — економски власник.

Из досадашњег излагања следи да треба разликовати својину (присвајање) као производни однос — као објективни, материјални однос лица која учествују у производњи, према средствима за производњу од својине (присвајања) као правног института. Овај последњи се не исцрпљује увек у праву својине као правнотехничком инструменту без кога у капитализму не би могао тећи робни промет који захтева постојање управо оних правних овлашћења код правних власника роба (средстава за производњу и производа производње) која су и предвиђена у буржоаским правним системима. Али процес економског развитака у капитализму довео је до подвајања економске својине (као права на присвајање помоћу најразноврснијих правних инструмената производа туђег неплаћеног

(5) Дакле ту није реч о секторском стварном праву које, како Планиол каже, „осакађује“ право својине, јер носилац секторског права (*ususfructus*, *usus*) има одређена својинска овлашћења и формално (напр. да убира плодове) и стварно (да их присваја за себе).

рада — вишка вредности) од правне својине која овлашћује њеног титулара да ствар искоришћава и њом располаже по своме нахођењу. Истина правни је власник овлашћен да „убира плодове“, да реализује вишак вредности. Али би било нетачно рећи да он тај вишак вредности увек и присваја. Он га присваја у оној мери у којој је и економски власник ствари (производног средства). Према томе, присваја вишак вредности оно лице које је економски власник средстава за производњу, које вишком вредности уистину слободно располаже, које га може утрошити за своје личне потребе или га као новчани капитал вратити у производњу.

II. Карактер друштвене својине као правне институције

Као што приватна својина на средствима за производњу нужно одређује карактер присвајања производа производње (вишка вредности) које управо због приватносвојинског односа према средствима за производњу није и не може бити друштвено, него индивидуално присвајање, тако је корелат друштвене својине на средствима за производњу — друштвено присвајање производа производње — друштвено присвајање вишка рада. Од ове основне поставке потребно је поћи приликом одређивања карактера наше друштвене својине као правне институције. Ако се нема у виду ова основна истина, може нам се десити да извесне појавне облике, извесне економске или правне изражаје друштвене својине код нас, погрешно протумачимо и дамо им карактер који оне немају. Само ако се појавни облици узимају за суштину, може се напр. тврдити да наши самоуправни органи и привредна предузећа присвајају део друштвеног производа.

Друштвено присвајање вишка рада. — Приликом анализе капиталистичке својине настојали смо да покажемо кад и под којим условима се може рећи да је вишак вредности уистину присвојен; он је уистину присвојен кад дође у руке економског власника који га може употребити по своме нахођењу, за личну потрошњу или као капитал у производњи (присваја вишак вредности за себе и у своју корист).

Да би се одредио карактер присвајања вишка рада код нас није, без сумње, довољно служити се логичко-дедуктивним методом, па из чињенице да су код нас средства за производњу у друштвеној својини извести закључак да је и присвајање вишка рада друштвено присвајање. Због тога да бисмо избегли да постављамо као тврдњу оно што треба доказати, — да не бисмо учинили грешку која у логици носи назив *petitio principii*, — потребно је извршити анализу одредаба наших закона који се односе на друштвено присвајање вишка рада.

Наши закони говоре о „доприносима друштвеној заједници“, о томе да „друштвени доприноси и порези служе за потребе друштвене заједнице“, да „добит коју привредна организација оствари припада друштвеној заједници“ (чл. 3 Уредбе о укупном приходу

привредне организације од 11 децембра 1953). Да ли би ове законске одредбе биле довољне као доказ тврдње да је код нас присвајање вишка рада друштвено присвајање? Не би биле довољне, јер би се могла ставити примедба да ове одредбе имају декларативан карактер и да се њима не може доказати истински карактер присвајања вишка рада код нас.

Због тога, да бисмо избегли примедбу о „нормативизму“ потребно је да се изврши даља и подробнија анализа законских текстова који на конкретан начин говоре о присвајању вишка рада, којим се дају конкретна овлашћења друштвеним правним лицима у том погледу.

У цитираном чл. 3 Уредбе о укупном приходу привредне организације, после одредбе да добит коју привредна организација оствари припада друштвеној заједници, у ст. 2 се каже да у оствареној добити учествују: федерација, народне републике, аутономне јединице, срез (град), општина и привредна организација. Из ове одредбе могло би се закључити да се отступа од принципа изнесеног у ст. 1 истог члана, јер се, ето добит (део оствареног вишка рада) дели на више разних субјеката. Још „јачи“ аргуменат за ову тезу могао би се извући из члана 5 исте уредбе, у коме се каже да ће привредна организација из дела добити који јој припада увести, одређени део у резервни фонд а да ће са остатком слободно располагати. Управо цитиране одредбе и послужиле су као основица теорије да су федерације, републике итд. субјекти присвајања објеката друштвене својине, да привредна организација има субјективно право присвајања једног дела вишка рада и, следствено, да је код нас, кад се говори о друштвеној својини, реч о „подељеној својини“ између више носилаца присвајања итд. (6). Кад се говори о присвајању материјалних вредности од стране једног одређеног правног субјекта, онда то значи, ако смо начисто са појмом присвајања, да тај правни субјект стиче на присвојеном објекту право својине са свим правним последицама које из тога произлазе (дакле не само правне већ и економске својине) а таквог присвајања (ако није такво онда се не може назвати присвајање) од стране друштвених правних лица у нашем правном систему нема нити може бити. Друштвени карактер оног дела добити са којим привредна организација самостално располаже, јасно произлази из чл. 5, ст. 2, Уредбе о укупном приходу привредне организације и о његовој расподели, у коме се каже да „средствима којима самостално располаже привредна организација унапређује своју делатност, исплаћује анuitете по дугорочним кредитима и користи ова средства за фонд плата и друге сврхе у складу са њеном привредном делатношћу“. Овове треба додати одредбу чл. 16 Закона о планском управљању народном привредом од 29 децембра 1951, из које исто тако јасно произлази да је овде реч о друштвеном присвајању. У тој одредби се каже да се „републичким

(6) Др. А. Гамс: *op. cit.* стр. 392.

друштвеним планом могу предузећа појединих грана обавезати да од дела добити којим самостално располажу одређени постотак употребе за капиталну изградњу ради рационализације или проширења предузећа, односно за станбену и комуналну изградњу за потребе радног колектива“.

Из горњих одредаба произлази да привредна организација не присваја додељени јој вишак рада на слободно располагање. Друштвени карактер тог присвајања огледа се у чињеници да привредна организација додељени јој вишак рада на слободно располагање може употребити само у складу са њеном привредном делатношћу, што значи у интересу друштвене целине. Тај део вишка рада могла би привредна организација да добије и индиректним путем, као што је било у систему административног руковођења нашом привредом. И тада би то било друштвено присвајање. Економски то би могло имати исти ефекат. Али у таквом систему могло би се десити да привредна организација тај и толики вишак рада не добије јер нема на то права — субјективног права. У новом систему то је њено право загарантовано законом. Оно је израз друштвене својине на средствима за производњу.

Правно изражавање друштвене својине на средствима за производњу. — Сада смо дошли на питање од кога смо пошли када смо почели испитивање карактера присвајања вишка рада — на питање друштвене својине на средствима за производњу. Потребно је испитати на који се начин правно изражава, сем у карактеру друштвеног присвајања продуката производње, чињеница друштвене својине на средствима за производњу. Тек кад се и то питање размотри, моћи ће се одредити правни карактер наше друштвене својине.

Слободно, мада контролисано и усмерено деловање економских закона робне привреде захтевало је, на садашњој етапи нашег социјалистичког развитка, да основна средства која су доверена привредним организацијама (која се углавном поклапају са појмом средстава за производњу) буду предмет размене, да учествују у промету економских добара. Та економска нужност је санкционисана законским прописима — Уредбом о управљању основним средствима привредних организација од 23 децембра 1954. Али управо у начину правног регулисања тог промета испољава се друштвени карактер средстава за производњу. Имовинскоправни односи, који се у том промету стварају, носе специфично обележје које их чини квалитативно различним од имовинскоправних односа у правном режиму приватне својине. То специфично обележје изражава се најпре у начелу промета основних средстава у оквиру социјалистичког сектора. У чл. 10 Уредбе о управљању основним средствима се каже да су „ствари из основних средстава у слободном промету“, али се то односи само на социјалистички сектор (привредне организације и друштвена правна лица — чл. 10, ст. 2), јер се ствари из основних средстава не могу — сем изузетно и по одобрењу савезног државног секретара за послове народне привреде и то за

одређене врсте основних средстава, продати физичким и приватним правним лицима (чл. 10 Уредбе о управљању основним средствима) (7). Исти је случај и код давања у закуп основних средстава. Она се не могу дати у закуп физичким и приватним правним лицима (чл. 14 исте уредбе).

Друго начело — које је нераздвојно повезано са првим (а оба произлазе из друштвене својине над средствима за производњу која претставља заједно са самоуправљањем произвођача у привреди и самоуправљањем радног народа у општини, граду и срезу, основу друштвеног и политичког уређења земље — чл. 4 Уставног закона) јесте начело конзервације основних средстава по вредности и врсти. Тако привредна организација новчаним износима, добијеним продајом основног средства или давањем истог у закуп, не може слободно располагати, него га је дужна у целости уплатити у амортизациони фонд (део за замену) (чл. 52, ст. 1. и чл. 15, ст. 3, у вези са чланом 12 Уредбе о управљању основним средствима). Исти принципи, у погледу располагања основним средствима важе и у случају ликвидације привредне организације, кад се основна средства предају срезу по одредбама Уредбе о престанку предузећа и радњи (чл. 21, ст. 1, и 66, ст. 2, Уредбе о престанку предузећа и радњи од 18 децембра 1953 у вези са чл. 53 Уредбе о управљању основним средствима).

Начела слободног промета у оквиру социјалистичког сектора и конзервације општенародне имовине по вредности и врсти важе и за промет земљишта и зграда у друштвеној својини (8) (уз извесна отступања која одговарају специфичностима у начину њиховог најрационалнијег коришћења, водећи рачуна о потреби усклађивања друштвених и индивидуалих интереса).

Исто као и друштвено присвајање вишка рада у односу на капиталистички начин присвајања, тако се и располагање у нашим

(7) Потребно је напоменути да ни промет основним средствима у оквиру социјалистичког сектора није потпуно слободан јер према чл. 13а, ст. 1, Уредбе о изменама и допунама Уредбе о управљању основним средствима привредних организација од 9 фебруара 1955, Савезно извршно веће је овлашћено да одреди, у случају да привредна организација продаје основна средства, да је ова дужна да га прода одређеној привредној организацији или другом друштвеном правном лицу (под најповољнијим условима који су јој понуђени).

(8) Тако, напр. народни одбори су дужни да средства добијена продајом станбених зграда појединцима употребе само за одржавање и изградњу станбених зграда (чл. 2, ст. 2, Уредбе о продавању станбених зграда из опште народне имовине од 11 априла 1953 и чл. 21 Закона о промету земљишта и зграда ако је зграду продала приватном лицу привредна организација); привредна организација може пољопривредно земљиште уз претходну сагласност народног одбора продати ради куповине другог пољопривредног земљишта ако је то потребно ради обављања или унапређења њене привредне делатности (чл. 17 Закона о промету земљишта и зграда). У Закону о промету земљишта и зграда је посебно стимулирано да привредна организација може употребити новчани износ добијен за продато пољопривредно земљиште само за куповину другог пољопривредног земљишта (чл. 19; исти је принцип и у чл. 20 код продаје приватном лицу мањих пословних зграда); исти принцип важи и у случају када привредна организација, по претходној сагласности Савета за привреду народног одбора среза, пренесе уз накнаду на другу привредну организацију право коришћења пољопривредног земљиштем (чл. 28 Уредбе о промету земљишта и зграда) итд.

друштвеним условима, маколико оно носило печат робне производње и робног промета, квалитативно разликује од „истих таквих“ права која су настала на подлози приватне својине. Због тога је у основи погрешна теорија која на основу формалних упоређења „овлашћења“ изводи сасвим неадекватне закључке (ограничена својина). Таква упоређења била би дозвољена кад би било питање само о квантитативно већем или мањем овлашћењу (напр., о већим или мањим ограничењима власничких права приватног власника непокретности разним административним прописима) на истој својинској основи, али није дозвољено кад су у питању права која имају други друштвени основ — у једном случају приватну, а у другом случају друштвену својину на средствима за производњу.

Шта нам ови принципи правног промета средствима за производњу показују? Они показују да у привредном систему, у коме постоји робна привреда на бази друштвене својине на средствима за производњу, правни промет (правнотехнички инструменти тог промета) по својој суштини се разликује од правног промета у капитализму — да се „располагање“ у таквом систему разликује квалитативно од „abusus“—а у буржоаским правним системима.

Друштвена својина и право својине. — Капиталистичка приватна својина је присвајање од стране физичког или правног лица за себе и у своју корист вишка вредности коју ствара капитал у натуралном облику у процесу производње. Да би могао бити остварен и присвојен вишак вредности нужно је постојање права својине, — као права убирања плодова и неограниченог (у принципу) располагања са стварима (производним средствима). Без таквог „права својине“ капиталистички начин производње не би могао функционисати и престао би да буде оно што јесте; тај правни институт имовинског права је за њега исто толико нужен колико војска и полиција који тај и такав начин присвајања чувају и штите.

Поставило се питање да ли институт „права својине“ треба задржати и у нашем правном систему као правнотехнички инструмент остваривања друштвене својине. Да би се дао правилан одговор на ово питање не треба полазити од тога да ли нам је „право својине“ потребно и корисно, да ли без њега, као правнотехничког инструмента можемо решити проблеме који нам се постављају у правном промету и да ли се може том праву, уколико би га хтели усвојити, одредити јединствени носилац, него од тога да ли оно код нас кад је реч о друштвеној својини као имовинскоправном појму уистину постоји, да ли оно из друштвених односа на садашњој етапи социјалистичког развитка резултира као њихов правни израз. Могло би се на ово питање одговорити употребом чисто логичког метода: друштвена својина је негације приватне својине; право својине претставља правни израз те приватне својине; према томе, право својине не може бити усвојено као правни појам употребљив за друштвену својину, јер је то право настало на приватносвојинској основи. Овај закључак треба и мора бити поткрепљен материјалним ар-

гументима до којих смо дошли анализом карактера приватне и друштвене својине. Ти аргументи говоре о томе да се приватна својина како у погледу начина присвајања, тако и по овлашћењима власника суштински разликује од друштвене својине (друштвеног присвајања). Због тога је сасвим оправдано рећи да ни по суштини ни по форми код нас не постоји право својине. С друге стране, друштвена својина код нас је не само производни однос, него је она правна институција, јер постоји целовит правни режим друштвене својине, кроз који се реализује производња, расподела и потрошња друштвеног производа.

Постоји мишљење да би друштвена својина ако се не би признало држави право својине на целокупној општеној имовини могла да изгуби карактер јединствене и недељиве имовине, да би то водило њеном цепању, стварању затворених кругова итд (9). Не видимо заиста како би се могло постићи јединство и недељивост општеној имовини признањем једног фиктивног права држави. Признање тог права повлачи за собом одређене правне последице, уколико не желимо да то признање претставља празну декларацију лишену садржине. Међутим, такве правне последице би противречиле нашем привредном и правном систему који се изграђује у знаку ликвидације остатака административног, државнокапиталистичког руковођења привредом. Чињеница, пак, да је друштвена својина на средствима за производњу основица нашег друштвеног и политичког уређења, да је њено постојање, развијање и унапређење брига целокупне друштвене заједнице, да се она налази као таква под специјалном заштитом друштва и државе, чија је дужност да је чувају и штите од свих евентуалних несоцијалних захвата и антисоцијалистичких покушаја да се она употреби за сврхе које нису истовремено оне целокупне наше друштвене заједнице, претставља довољну гаранцију за њену недељивост и јединственост.

Право управљања. — Већ се код нас у приличној мери искристалисало гледиште да је право управљања друштвених правних лица ново, социјалистичко право које је продукт социјалистичких друштвених односа и права самоуправљања непосредних произвођача у привреди и радног народа у општини, граду и срезу.

Да би социјалистичко друштво могло да живи, да се развија и да напредује, нужно је да се производна средства и имовина уопште у друштвеној својини користе и да се њима управља на одређени начин, у складу са социјалистичким друштвеним односима на датој етапи социјалистичког развитка. Код нас, данас, то је етапа робно-новчане привреде са свесним планским усмеравањем. Према томе, управљање том имовином нужно претпоставља код органа коме је имовина поверена на управљање, постојање одређених имовинскоправних овлашћења. Органи управљања морају бити овлашћени да предузимају материјалне и правне акте без којих не би могла

(9) Проф. Растовчан: Кодификација привредних прописа, Архив, 1954, бр. 3—4, стр. 322.

бити остварена производња и расподела реализованог друштвеног производа, они морају бити овлашћени да купују ствари од приватних лица, да продају ствари из друштвене својине; да врше и друге потребне акте располагања предметима у друштвеној својини.

Право управљања наших друштвених правних лица садржи у себи таква имовинскоправна овлашћења без којих се не би могло управљати општом народном имовином на садашњој етапи њеног развитака.

Да ли је теоретски оправдано мишљење да је право управљања у његовом имовинскоправном аспекту стварно право на општенародној имовини?

Стварно право у грађанскоправној науци има тачно одређени смисао и дефиницију. Ако обухвата сва највећа овлашћења која се могу имати на ствари, оно је право својине. Мања стварна права на својој ствари не могу се имати (јер су она обухваћена већим — правом својине) него само на туђој ствари. Она као таква ограничавају право власника и зато их Планиол и дефинише као „сакаћење својине“⁽¹⁰⁾. Због такве своје природе, она су у суштини својинска права, јер одузимају власнику нека од овлашћења која су саставни део његовог права својине (остављајући му у случају *ususfructus*-а само „ голу“ својину). Други елемент који карактерише стварна права јесте њихово апсолутно дејство — дејство *erga omnes* како према трећим лицима тако и према власнику, ако је реч о секторским стварним правима.

Полазећи од оваквог у суштини једино правилног поимања стварног права заступа се мишљење да је и право управљања, ако га узимамо као стварно право, својинско право јер је стварно право по својој суштини својинско право (11).

Од схватања права управљања као стварног права које ограничава својину, полази и проф. Растовчан кад тврди пледирајући да се ФНРЈ призна као носилац друштвене својине — „да се њиме (тј. правом управљања В. К.) ограничује друштвена својина у рукама свог заједничког претставника ФНРЈ као што је својина практично и фактично увијек ограничена и по схватању капитала ако постоје на истим стварима и нека друга стварна права“ (12). Гледиште да је право управљања у суштини стварно право у традиционалном смислу, нашло је израза и у нацрту Уредбе о имовинским правима на општенародној и задружној имовини где се оно ставља у исти ред са осталим стварним правима на општенародној имовини као што је напр., право залога и право службености (чл. 6 Нацрта уредбе).

Нема сумње да је резонување проф. Гамса о консеквенцама које произлазе из појма права управљања као стварног права тачно

(10) Planiol: *op. cit.*, стр. 797 и 829.

(11) Гамс: *op. cit.*, стр. 396—397. Дискусија на Првом Конгресу правника, Архив, 1954, бр. 3—4, стр. 445.

(12) Растовчан: *op. cit.*, стр. 321.

и да оно одговара суштини стварног права како га је изградила грађанскоправна наука, али баш закључци до којих такво резонување доводи показује да би било врло погрешно и противно суштини друштвене својине третирајући право управљања као стварно право на општенародној имовини. Третирање права управљања као стварног права неминовно доводи до сасвим неприхватљивог схватања да право управљања „оптерећује“ општенародну имовину, до нереалног супротстављања дела целини (јер је секторско стварно право у суштини антагонистичко према својини и не претставља нормалну форму њене реализације у процесу производње и промета), до гледишта да носиоци права управљања имају „најјаче стварно право на општенародној имовини“ (ако се стане на гледиште да право својине на друштвеној својини код нас више не постоји) што би значило санкционисање нездравих својинских тенденција итд.

Па кад су ове ствари прилично јасне, због чега постоји тако раширено гледиште да је право управљања стварно право или пак да оно укључује у себи и стварна права на одређеним стварима у општенародној имовини? То је дошло, чини нам се, отуда што је било потребно пронаћи правну базу за правни промет, како би носиоци тог права могли да равноправно учествују у робној размени, како би могли да истакну своје „стварно право“ у случају да ствар на којој они имају право управљања, дође по неком основу у притежање неког другог друштвеног правног лица итд. Полазило би се, дакле, од тога како би се могли на правно прихватљив начин, решити извесни проблеми које правни промет и учешће у њему друштвених правних лица као носилаца права управљања постављају а не од тога каква су по суштини права на стварима у општенародној имовини која друштвена правна лица — носиоци права управљење уистину имају.

Међутим, ми сматрамо да у решавању свих ових питања треба поћи од извесних несумњивих чињеница: право управљања је израз друштвеног управљања општенародном имовином; то је право нових, социјалистичких друштвених односа. Производним средствима и, уопште узев, имовином која је одузета из власништва капиталиста мора се управљати на извештан начин, али само путем признања одређених права радним колективима и самоуправним органима може се том имовином управљати на социјалистички начин. Због тога је право управљања и по суштини и по форми ново, социјалистичко право, загарантовано нашим Уставом. Путем реализовања тог свог права у његовим различитим аспектима, друштвена правна лица извршавају истовремено своју обавезу према заједници — она производе, учествују у правном промету, реализују вишак рада — омогућују остварење проширене социјалистичке репродукције и даљи социјалистички развитак. Да би све те функције могла обављати, друштвена правна лица морају имати одређена имовинскоправна овлашћења — конкретно: право коришћења и распо-

лагања на делу општенародне имовине којом управљају. Та права и њихов обим су законом и законским прописима одређени. Потребно је приметити да обим тих права зависи од карактера објекта на који се односе (земљишта, основна средства, обртна средства итд). Мислимо да је само овакво постављање проблема правилно и да право управљања односно имовинскоправна овлашћења која то право у себи укључује, претстављају солидну и довољну правну основицу за остваривање друштвене својине и за решење проблема које правни промет и учешће у њему друштвених правних лица као носилаца права управљања, постављају. Али то питање изискује посебну анализу која није замишљена у оквиру овог чланка.

Др. Врлета Круљ

ПОВОДОМ ИЗМЕНА И ДОПУНА УРЕДБЕ О ДЕВИЗНОМ ПОСЛОВАЊУ

Девизна ограничења се заводе или због пасивног платног биланса, или због потребе заштите домаће индустрије и домаће привреде од иностране конкуренције. Данас, кад се преко специјализованих економских институција Уједињених нација тежи да се оствари што шира међународна робна размена, повећање царинских ставова претставља непогодан инструмент заштите домаће привреде од иностране конкуренције. Пошто је међународна робна размена још увек нестабилизована и пошто се односи између економски развијених и економски неразвијених земаља нису средили, то су разни видови девизних ограничења врло погодна средства за постизавање циљева заштите домаћег тржишта од стране конкуренције.

Девизна ограничења заведена у циљу заштите домаће валуте и изравнања пасивног платног биланса сматрају се као нормалан начин одбране националне привреде. Појам конвертибилности сада је друкчији од појма који је важио до рата. Конвертибилност по ставу и тумачењу многих држава значи право имаоца да оствареним девизама из робног посла с једном државом изврши плаћање робних обавеза у било којој другој држави а не и неограничену замену домаће валуте или девиза у друге девизе по било ком основу. Такво становиште су заузеле и државе Западне Европе. Појам конвертибилности валуте садржи, дакле, ограничења која држава намеће својим држављанима. Девизна ограничења која су досад била нормална економска мера државе за одбрану валуте оставиће печат и на будуће међународне економске и финансиске односе ако се и укину, јер конвертибилност која треба да их замени, неће значити општу девизну слободу у неограниченом смислу.

Девизна ограничења заведена у нашој држави треба да послуже исто толико одбрани домаће валуте колико да допринесу равнотежи платног биланса и да се заштити домаћа индустрија од иностране конкуренције.